

Baltasar Porcel

Visat núm. 16
(octubre 2013)

La novel·la *K. L. Reich* és, avui per avui, l'única obra de la literatura peninsular que recrea l'experiència dels deportats republicans catalans i espanyols en un camp nazi. Malgrat que en el text el nom del camp no és mai esmentat, tant les descripcions com els esdeveniments que s'hi narren tenen com a referent el camp de concentració de Mauthausen, on Joaquim Amat-Piniella va ser deportat el 27 de gener de 1941, després d'haver estat detingut en un camp de presoners de guerra amb altres espanyols i soldats francesos durant la invasió alemanya de França.

«K. L. Reich» és una referència ficcionalitzada al segell estampat damunt dels objectes del magatzem del camp. El fet que l'autor atorgui en aquesta estampació categoria de títol permet un joc metonímic que converteix la narració, el llibre mateix, en un objecte del Reich.

La circumstància anòmala que des de l'any 2001 circulin dues versions de *K. L. Reich* ens obliga a detenir-nos breument sobre els avatars de la seva publicació. Joaquim Amat-Piniella va confegir un primer mecanoscrit de la novel·la a Andorra, el 1946. Ja de retorn a Catalunya, i davant les primeres dificultats amb la censura, Amat-Piniella es dedica a retreballar l'obra fins a l'any 1955, moment en què considera que ha assolit la versió definitiva. D'aquest text definitiu n'haurà descartat quatre fragments la majoria dels quals, no obstant això, hi apareixen retranscrits de forma més sintètica. Aquest text definitiu, i segons les fonts consultables a l'Archivo General de la Administración de Alcalá de Henares, va aconseguir passar una primera avaluació de censura però no va arribar a obtenir el permís final. L'any 1961 l'editor Carlos Barral presenta a censura la mateixa versió traduïda a l'espanyol per Amat-Piniella —tot i constar Baltasar Porcel com a traductor— i n'obté l'autorització. L'obra surt publicada a la col·lecció «Testimonio» el 1963. Mesos després, Joan Sales publica la versió original catalana a Club Editor.

Sovint s'ha considerat com a absolut el paper de la censura a l'hora d'explicar la raó de la publicació tardana de *K. L. Reich*. Amb tot, i malgrat l'escull indefugible de la censura de l'època, cal tenir també en consideració importats factors relacionats amb la recepció potencial de la literatura que tematitza la vida i la mort als camps nazis. Si bé la situació política de l'Espanya d'aleshores col·locava el país dins d'un peculiar aïllament respecte de la resta d'Europa, també ho és el fet que els escrits concentracionaris trobessin dificultats de publicació arreu. Acabada la Segona Guerra Mundial es publica una quantitat important de textos de supervivents dels camps, conseqüència del que Robert Antelme qualifica d'«hemorràgia d'expressió» en el pròleg de *L'Espece humaine* (1947); el supervivent no cau en el silenci, contràriament a una creença generalitzada. A *Déportation et génocide* (1992) la historiadora Annette Wieviorka esmenta cent quatre obres escrites per supervivents dels camps nazis i publicades en el període comprès entre 1945 i 1948. A Itàlia,

Giuseppe Mayda ha comptabilitzat vint-i-set obres aparegudes entre 1945 i 1947, entre les quals destaca per la seva qualitat *Si fa presto a dire fame*, escrita clandestinament a Mauthausen de la mà de Piero Caleffi.

Això no obstant, l'interès, tant del públic com consegüentment de les editorials, anirà minvant ràpidament fins al punt que a les acaballes dels anys quaranta la publicació d'aquestes obres és ja molt limitada. Aquest fenomen s'explica per la necessitat manifesta de la societat d'oblidar la guerra i els camps, i pel fet que la literatura concentracionària no forneix models heroics per a la reconstrucció identitària de les nacions durant la postguerra. En aquest sentit cal assenyalar que la majoria d'escrits que veuen la llum durant la segona meitat de la dècada dels quaranta provenen d'autors que aporten als textos la visió de l'heroi lluitador contra el nazisme. És a dir, en l'àmbit europeu es privilegia la literatura de la deportació política, per damunt de la literatura que pertany estrictament a l'Holocaust. En els anys cinquanta, aquesta literatura sembla haver exhaurit també l'interès del públic que busca nous horitzons on projectar també nous imaginaris.

La perspectiva política és precisament l'aspecte central de *K. L. Reich* i potser un dels elements textuais enutjosos, i no només per a la censura. La novel·la ofereix una perspectiva singular de la «psicologia del deportat polític» i més en concret dels espanyols que van patir una doble derrota, a la Guerra Civil i als camps. *K. L. Reich* no estalvia, però, la descripció de les dissensions ideològiques dins dels grups de deportats, la qual cosa podia potencialment ferir múltiples sensibilitats de l'època per part de tots aquells que se sentien políticament identificats amb els grups que s'hi esmenten.

Finalment, cal no desmerèixer la dificultat de trobar un públic lector en català durant els darrers anys de la postguerra, situació que comença a revertir en els anys seixanta.

Atenent-nos a la definició canònica encara que discutible de literatura testimonial establerta per Renaud Dulong, que exigeix una relació estreta entre el «jo» de la veu narrativa i el «jo» de l'autor que testimonia del «jo hi vaig ser» de l'esdeveniment, *K. L. Reich* no pot ser considerada una obra testimonial, ja que la representació està mediatitzada per la ficció. En aquest cas, doncs, hauríem de parlar de literatura de la deportació, en un sentit més ampli sense desmerèixer per això la importància testimonial de la ficció.

Les reflexions sobre la relació entre ficció i testimoni formen part d'un debat iniciat ja per Norton Cru en la seva crítica als escrits sorgits de l'experiència de la Primera Guerra Mundial i es revifa amb la publicació d'obres sobre els camps nazis.

Amat-Piniella és conscient de la problemàtica que genera l'elecció de la ficció per donar a conèixer l'experiència en un camp nazi, tal i com ho prova la justificació que escriu en el pròleg que acompanya l'obra. Allí, Amat-Piniella referma la seva tria basada en el fet que la forma novel·lada pot aconseguir representar «la veritat íntima» dels deportats als camps. Es tracta, per tant, d'una tria que prioritza la introspecció en un intent d'arribar a transmetre els estats mentals i morals dels que van passar per l'experiència, tant dels que hi van sobreviure com dels que hi van morir.

Novel·lar, en aquest cas, dóna com a resultat la configuració d'una representació dels esdeveniments en la seva temporalitat, defugint, per tant, la forma de molts escrits concentracionaris en els quals es dóna prioritat a la fragmentació per textualitzar la impossibilitat de poder trobar un sentit a l'experiència. Primo Levi, als *Enfonsat i els salvats* (1986) indica precisament un dels privilegis dels deportat polític, en contrast amb el deportat jueu: haver pogut bastir, a partir del discurs ideològic, una interpretació dels fets, allí on el jueu topava amb l'impossible, és a dir, amb el fet de ser anihilat per raons ontològiques.

K. L. Reich, en la seva versió definitiva de 1963, està estructurada en vint-i-set capítols que conformen un relat teixit a través d'un narrador extradiegètic identificat amb el protagonista, l'Emili, un personatge que bàsicament observa més que no pas actua. En aquesta fusió entre veu narrativa i personatge ressona la conceptualització blanchotiana de la veu narrativa neutra que fa possible precisament la literatura; la veu narrativa més que activa s'ofereix a la mort.

A més a més, aquest recurs discursiu permet la descripció de les diverses posicions morals que assumeixen els personatges, tant els deportats com els *kapos*, o encarregats de complir les ordres dels SS. A través de la posició ètica de l'Emili, el nom del qual coincideix amb el del personatge de l'obra homònima de J. J. Rousseau, s'assenyala la necessitat moral d'establir un «contracte social» —tot i la impossibilitat de dur-lo plenament a terme en un context fora de tota regla civilitzadora— si el que es vol és evitar la corrupció i la degradació que imposa la vida al camp, i que a *K. L. Reich* és designada sota la metàfora de l'«esperit del camp», una definició que voreja una perspectiva teològica i que l'autor empra per designar el mal de l'estructura concentracionària.

Els primers capítols de *K. L. Reich* estan destinats a endinsar el lector a l'estructura del camp i el seu univers de barbàrie, seguint la narració dels fets tal i com van succeir en la història del camp de Mauthausen: el llarg recompte a la plaça del garatge, amb els deportats nus, esperant que s'acabi la tasca d'eliminació de polls, l'execució brutal i esperpèntica d'un pres evadit i trobat, etcètera. Sobresurt en aquesta primera part la descripció de l'assassinat de Vicent, reelaboració d'una narració breu escrita durant l'exili a Sant Joan de Lòria i publicada el 1945 a Niça a la revista *Per Catalunya* sota el títol «La Fam», acompanyada amb il·lustracions de Josep Arnal, figura en la qual s'inspira Amat-Piniella per a la construcció del personatge d'Emili. Aquesta narració forma part de la col·lecció de relats *Retaule en gris* publicada el 2012.

A partir del capítol X, la novel·la es van centrant cada cop més en el grup de deportats catalans i espanyols, tot i que hi són descrits moments clau de la història del camp de Mauthausen i dels camps satèl·lits, així com el maltractament extrem de què van ser objectes els deportats russos, i també els deportats jueus. El relat culmina amb la descripció de l'alliberament del camp per part dels nord-americans, veritable apoteosi que transcriu el que devia ser veritablement el caos regnant, amb una barreja d'exultació, terror i misèria. Cal destacar que Amat-Piniella no va ser present durant l'alliberament de Mauthausen, ja que es trobava a Ternberg. És aquest un fet a destacar ja que permet suposar que l'esdeveniment es va convertir gairebé immediatament en llegenda. Recordem, a més, que va ser fotografiat, entre d'altres, per Francesc Boix, del qual el personatge d'Emili pren alguns trets.

Entre els personatges polítics sobresurten el Rubio, representant dels comunistes, i l'August, personatge bastit a partir del deportat anarquista César Orquín, home controvertit a causa de la seva megalomania però que va ser cabdal en l'organització de *Kommandos* externs on els deportats espanyols, entre ells Joaquim Amat-Piniella, van obtenir un tracte menys dur que va permetre la supervivència de molts. Al costat d'aquests, hi ha una sèrie de personatges al servei de l'administració del camp, que corresponen a personatges reals, i un seguit de personatges secundaris que representen les diverses tipologies de deportats, dels quals destaca Werner, l'alemany deportat com a «criminal», però profundament lúcid i antigermànic, contrapès de l'alemany genèric per a qui la veu narrativa mostra un menyspreu sense ambigüitats.

L'alt nivell de referencialitat present en la narració no és suficient, malgrat tot, per fer una lectura de *K. L. Reich* centrada només en el seu valor documental; fer-ho seria obviar la presència d'uns recursos textuais que fan de l'obra un text literari.

Entre aquests recursos textuais en destaquen dos que confereixen al text la seva peculiaritat dins del corpus concentracionari europeu. L'un té a veure amb la textualització de la gènesi del

testimoniatge. En Francesc, malalt i a punt de ser enviat a la sala on li serà injectada la benzina letal, comina l'Emili a recordar: «Recorda-te'n... de tot això... quan s'acabi la guerra. Recordat de mi! És tan trist no deixar cap memòria, cap rastre... ». Es tracta d'un imperatiu que, malgrat impregnar la voluntat d'escriptura de tots els textos concentracionaris, a *K. L. Reich* es textualitza a través de la demanda d'un moribund, que és recollida pel personatge principal, i que es desdobra en la veu narrativa. Recollir la demanda dels que ja són morts en el present de l'enunciació configura, doncs, l'existència del text i converteix l'acte de narrar en un acte de memòria, testimoniatge dels morts. No és pas casual que Amat-Piniella hagués dedicat el llibre a Pere Vives, assassinat a Mauthausen, i amic en el qual s'inspira per construir el personatge de Francesc.

En segon lloc, cal destacar el paper que ocupa la funció de la mirada en *K. L. Reich*, element que configura el que es pot considerar una epistemologia de l'experiència concentracionària. La mirada és la funció de l'ull que ve a suplir el que el llenguatge no pot expressar de l'experiència. De les diverses formes en què es manifesta aquesta funció en la novel·la sobresurt la que s'expressa a partir de l'atracció que produeix la contemplació del patiment dels altres i que en el moment de la lectura es traspasa al lector.

K. L. Reich ofereix una via per reflexionar sobre la perversió sota la qual s'organitza l'univers concentracionari nazi, i de retop per reflexionar sobre l'ambigüitat de la representació literària, i artística, de la supervivència i la mort en un camp de concentració. El 2003 l'assagista nord-americana Susan Sontag va publicar *Regarding the pain of others* on deixa constància de la dicotomia entre una mirada que vol saber i una mirada que es vol satisfer de la curiositat de mirar l'horror. És precisament aquest un dels elements de reflexió que aporta *K. L. Reich*, i una de les claus de la seva actualitat en un moment històric dominat més que mai per la imatge i la representació del sofriment de l'altre.